

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת במדבר, תשס"ג
מספר 498מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"ביום הפתי כל בכור"

בפרשתנו נאמר: "כי לי כל בכור ביום הכתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בישראל מאדם עד בהמה לי יהיו אני ה'" (ג, יג). תיאור הזמן "ביום הכתי כל בכור", נראה תמוה, שהרי לפי המסופר בתורה, מכת בכורות הייתה בלילה, "בחצי הלילה", ולפיכך ראוי היה שיאמר בפרשתנו: "בליל הכתי כל בכור", ולא "ביום הכתי"? ! להלן יוצעו כמה הסברים ללשון הפסוק.

את ההסבר הפשוט הציע ראב"ע,¹ שכתב בפירושו: "ביום הכותי - טעמו זמן, וכן רבים". כלומר, תיבת "יום" מורה על זמן, וככזאת אפשר שתהיה כוונתה דווקא לשעות הלילה. ואכן, ישנן כמה דוגמאות נוספות לשימוש שכזה במקרא,² כגון: "ויאמרו איש אל רעהו לא כן אנחנו עושים, היום הזה יום בשרה הוא... וחכינו עד אור הבקר ומצאנו עוון, ועתה לכו ונבא ונגידה בית המלך" (מל"ב ז, ט). פסוק זה מתייחס לארבעת המצורעים, אשר בשעת לילה ידעו על מנוסת צבא ארם, ועם זאת אמרו "היום הזה יום בשרה"! או למשל: "ה' א-להי ישועתי, יום צעקתי בלילה נגדך" (תה' פח, ב). משמעות הפסוק: המשורר צועק לה' בשעת לילה, ועם זאת אומר "יום צעקתי".³

בספרות המדרשית הוצעו לכך כמה ביאורים. כך נאמר בפתיחת מסכת שמחות⁴ (הנקראת גם אבל רבתי):⁵

'ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים', וכתוב: 'כי לי כל בכור וגו' ביום הכותי כל בכור וגו' - א"ר יוחנן: אע"פ שהכה אותם מכת מות בחצי הלילה, היתה נפשם מפרפרת בהם עד הבוקר. משל הדיוט אומר: נתת פת לנער - הודע את אמו, אף הקדוש ברוך הוא אמר: אודיע לבני המיתה המשתקת הזאת, ששונאיהם היאך מתים בה, אלא תשמר נפשותם עד הבוקר, כדי שיראו בני בשונאיהם.

¹ אפשר שכבר חז"ל הציעוהו, ראה: פסיקתא דר"כ, ז, מהד' ר"ד מנדלבוים, עמ' 126; פסיקתא רבתי, יז, מהד' רמא"ש, דף פז ע"א.

² כפי שרמז לכך הראב"ע כאן, והזכירן בפירושו לתורה, שמ' י"ג, כב.

³ כך פירשו ראב"ע ורד"ק שם. אבל ראה רש"י ומצודת דוד, שפירשו כי שני זמנים נאמרו בפסוק זה.

⁴ כן הוא במסכת הנופסת. אבל, בהרבה כתבי יד פתיח זה לא מופיע. ראה: מסכת שמחות, מהד' היגער, ניו יורק תרצ"א, עמ' 97; אבל רבתי, מהד' קמינקא, ת"א תש"ט, עמ' טו; D. Zlotnick, *The Tractate "Mourning"* N.Y. 1966, Introduction, pp. 9-11.

⁵ כעין זה בקיצור, בפסיקתא דרב כהנא, ז, מהד' ר"ד מנדלבוים, עמ' 127; פסיקתא רבתי, יז, מהד' רמא"ש, דף פז סע"א-רע"ב.

לפי מדרש זה מכת בכורות אמנם התחילה בחצות הלילה, אבל נמשכה עד אור הבוקר, ורק אז מתו בכורי מצרים.⁶ לכך רמזה התורה באמרה "ביום הכתי כל בכור", וכוונתה אכן לתחילת היום.

הסבר אחר לפסוק הנידון מובא בפסיקתא דרב כהנא (שם, עמ' 126, וכן בפסיקתא רבתי, שם, דף פז ע"א):

'גם חשך לא יחשיך ממך ולילה כיום תאיר כחשיכה כאורה' (תה' קל"ט, יב) - חשיכה שהיא אורה לפני, ולילה לתשמישן של בריות.

לשון אחר: מבחינת הקב"ה אף הלילה קרוי יום, והתיאור "ביום הכתי" לא נאמר ביחס לבריות אלא ביחס אליו.⁷ אכן, יש הסבורים כי אותו לילה היה יום גם עבור עם ישראל. כך נאמר בזוהר (בא, דף לח ע"א):

ותנא, הוה נהיר ליליא כיומא דתקופה דתמוז, וחמא כלעמא דינוי דקודשא בריך הוא, הדא הוא דכתיב (תה' קל"ט, יב): 'ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה'. ... ובכלא הוה פרסומי ניסא, דלא הוה כהאי מיומא דאתברי עלמא.

לפי הזוהר, ליל מכת בכורות, באופן יוצא דופן ונסי, היה לילה מואר, ועליו נאמר הפסוק "ולילה כיום יאיר".⁸ מעתה, מובן יפה התיאור "ביום הכתי כל בכור", שהרי אותו לילה היה, בעצם, גם יום.⁹

על הביאורים הללו ברצוננו להוסיף כאן עוד שניים.

א. לפי מסורת חז"ל, מכת בכורות פגעה לא רק בבכורי מצרים שהיו בארץ מצרים, אלא גם באותם שהיו בארצות אחרות. כך נאמר במכילתא דר"י (בא, פרשה יג, מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 43, וכן שם, ז, עמ' 23): "וה' הכה כל בכור בארץ מצרים" - אפילו ממקומות אחרים. ובכורי מצרים שהן במקומות אחרים מנין? - ת"ל 'למכה מצרים בבכוריהם' (תה' קל"ו, י). כלומר, הפסוק 'למכה מצרים בבכוריהם', ללא אזכור 'ארץ מצרים', מלמד שה' היכה את בכורי מצרים בכל מקום שהם. אמור מעתה, אם נמצאו בכורים מצריים במקומות המרוחקים ממצרים מרחק רב ביותר, בזמן שהיה חצות לילה בארץ מצרים, כבר עלה היום במקום שבו הם נמצאו. אפשר שלכך רמזה התורה באמרה: "ביום הכתי כל בכור", דהיינו, היו בכורים שהוכו באור יום!

⁶ לפי מדרש זה תחילתה של יציאת מצרים קדמה למות הבכורים. מעתה מובן יפה מפני מה הקדים בעל ההגדה, בשיר 'דיינו' (בשני חלקיו), את "הוציאנו ממצרים" ל"הרג את בכוריהם". ראה: ר"ח בנאי, **הגדת שבח ושירה**, ב"ב תשס"א, עמ' קלא-קלב.

⁷ אכן, עדיין יש להבין מפני מה דווקא במכת בכורות הודגש עניין זה שהלילה אצל הקב"ה קרוי יום, וניתן להציע את ההסבר הבא: במכה זו מתו כל הבכורים שהיו במצרים, ובכללם: בכורים מאומות אחרות שהיו במצרים, אלו שלא ידעו בעצמם שהם בכורים (שנולדו ממעשי זימה וכיו"ב), בכורות נקבות ובכורים מצריים שהיו בבתי ישראל (ראה: מכילתא דר"י, בא, פרשה יג, עמ' 43, 46; פסיקתא דר"כ, ז, עמ' 127; שמות רבה, יח, ב). נדרשה אפוא הבחנה מיוחדת בזיהוי כל הבכורים הללו, וכאמור בב"מ סא, ע"ב: "אמר הקדוש ברוך הוא: אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור". והנה במקום שנדרשת הבחנה מדוקדקת נדרש אור יום (כמו בראיית נגעים, ראה: ספרא תזריע, פרק א, ט; סנהדרין לד, ע"ב). אמור מעתה, משום כך הדגישה התורה "ביום הכתי" לגבי מכת בכורות (הקרויה גם היא 'נגע', שמות י"א, א), כדי לשבר את האוזן כלפי מעלה ולהורות כי מכה זו נעשתה בראייה חדה של ה' ובהבחנה מדויקת, כבאור יום.

⁸ היו שאמרו, כי הדבר נרמז בפסוק (שמ' י"ב, מב): "ליל שמורים הוא לה'". שכן, בבראשית רבה ג, ו, נאמר: "לעולם אין הקב"ה מיחד שמו על הרעה אלא על הטובה, ויקרא א-להים לאור יום ולחושך קרא א-להים לילה" אין כתיב כאן, אלא 'ולחושך קרא לילה'. מעתה, על כורחנו לומר שאותו לילה במצרים האיר כיום, ומשום כך ייחד הקב"ה שמו עליו. ראה: ר"מ כץ, **אספת הכהן**, בארטפעלד תרס"ו, פרשת בא, בשם ר"י מלובלין; ר"ש שלסר, **אוצר הרבי ר' העשיל**, ירושלים תשמ"ט, בא, עמ' פו; ר"י אייבשיץ, **מדרש יהונתן**, בילגורייתא תרצ"ג, פרשת בא, עמ' 30.

⁹ וכדרך שפירש ר"ח בן עטר, בחיבורו **אור החיים**, את הפסוק "והגדת לבנך ביום ההוא" (המתייחס למצוות סיפור יציאת מצרים), וכתב (שמ' י"ג, ח): "ואמר 'ביום ההוא' ... כי הלילה ההוא יום יקרא לא לילה, והוא אומר (תה' קל"ט, יב) ולילה כיום יאיר" וסיים: "ואולי כי סמך 'ביום ההוא' עם 'והגדת', כי גם נס זה בכלל מצות ההגדה!"

ב. בבבלי (רה"ש יח, ע"ב) מובאת ברייתא שבה נחלקו רבי שמעון ורבי עקיבא בזיהוי "צום העשירי" (זכ' ח, יט). ואלו דברי ר"ש:

'צום העשירי' - זה חמשה בטבת, שבו באת שמועה לגולה שהוכתה העיר, שנאמר (יחז' ל"ג, כא): 'ויהי בשתי עשרה שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותנו בא אלי הפליט מירושלם לאמר הכתה העיר', ועשו יום שמועה כיום שריפה.

כלומר, לגולת היהודים בבבל נודע על חורבן ירושלים והמקדש בחמישה בטבת, והוא נקבע אצלם, לדעת ר"ש, ליום צום. ואף שהחורבן עצמו היה בחודש אב, לא נמנעו מלקבוע את זיכרונו כחמישה חודשים מאוחר יותר, משום שבגולה "עשו יום שמועה כיום שריפה"¹⁰. מכאן יש ללמוד, כי זמנו המשמעותי של 'אירוע' איננו בהכרח זמן התרחשותו, אלא הזמן שבו הציבור יודע עליו.¹¹ ליסוד זה יש ביטוי גם במכת בכורות; בשונה משאר המכות, שעליהן ידע עם ישראל בזמן התרחשותן, במכה זו לא היו ישראל יכולים להתוודע לקיומה ולהיקפה אלא כמה שעות אחרי התרחשותה, כאשר עלה היום, שהרי נצטוו ע"י משה: "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר" (שמ' י"ב, כב). מבחינת עם ישראל שבמצרים, "מכת בכורות" הייתה ביום, כי היום הוא הזמן שבו ידעו על המכה, והוא שנאמר בתורה "ביום הכתי כל בכור"!

לסיום, אם לפי המסורת הקבלית האיר ליל מכת בכורות במצרים כאור יום, או אז מסורת חז"ל מלמדת, כפי הנראה, כי לעתיד לבוא יאירו הלילות כולם. כך נאמר בשמות רבה (יח, יא): בעולם הזה נעשה להם נס בלילה, שהיה נס עובר. אבל לעתיד לבא הלילה נעשה יום, שנאמר (יש' ל, כו): 'והיה אור הלבנה כאור החמה, ואור החמה יהיה שבעתים' וגו', כאור שברא הקב"ה בתחלה וגנזו בגן עדן.

אנו מצפים למצב עתידי זה, שבו אור הלבנה בלילה יעצים ויהיה כאור החמה, לזמן שיתקיים בנו אשר ייחל לו ינני בפיוט 'אז רוב נסים' (ששובץ להגדה של פסח): "תאיר כאור יום חשכת לילה"!

ד"ר בעז שפיגל המחלקה לתלמוד

¹⁰ ובלשון תוספתא סוטה (פ"ו הי"א, מהד' ר"ש ליברמן, עמ' 189, לפי כת"י ערפורט, וכעין זה בירושלמי תענית, פ"ד ה"ה): "ביהודה מתענין על המעשה, ובגולה על השמועה".

¹¹ ליסוד זה יש ביטוי במקומות נוספים. למשל, לגבי ט"ו באב מנו חכמים כמה עניינים שאירעו ביום זה שעשאוהו ליום טוב, ואחד מהם הוא (תענית ל, ע"ב): "יום שכלו בו מתי מדבר". אכן, ממקורות חז"ל נוספים מתברר כי לאמתו של דבר כלו מתי מדבר בט' באב, אלא שעם ישראל לא נודע לו על כך בוודאות אלא בט"ו באב. ראה: ירושלמי תענית, פ"ד ה"ז; איכה רבה, פתיחתא, לג. וכבר עמדו על כך רש"י והתוספות, תענית שם.